

BİLİMSEL PSİKOLOJİNİN TARİHSEL SÜRECİ ÜZERİNE

Elvan Melek ERTÜRK*

ÖZ: Psikoloji tarihi yazılırken çeşitli problemlerle karşılaşmıştır. Bu problemler arasında en çok öne çıkanlardan biri, dönemin hâkim anlayışının öngördüğü konuların daha sıklıkla ele alınmış olması ve bunun da belli bir yanlılık ve dönemsellik oluşturmasıdır. Psikolojin gelişme sürecinde, önceleri yapılan çalışmalar zihin üzerine yoğunlaşırken, sonraları işlevselliğe önem verilmesiyle psikoloji, farklı amaçlara hizmet eden klinik, adli, okul, endüstri ve örgüt psikolojileri gibi çeşitli alt alanlara ayrılmıştır. Daha sonra davranışçılık ortaya çıkmış ve alandaki tüm çalışmaları katı bir biçimde yönlendirmiştir. Davranışçılık bilimsel yöntemin kurallarını daha net bir biçimde uygulayabilmek adına, sadece bilimsel olarak gözlenebilen davranış ile ilgilenmiş, zihin, bilinç gibi gözlenemeyen her şeyi psikolojinin dışında bırakmıştır. Ancak bu yaklaşım zaman içinde, farklı bakış açılarının, eleştirilerin ve yöntemsel gelişmelerin de etkisiyle yumuşayarak değişmiştir. Geriye dönüp psikoloji çalışmalarına baktığımızda günümüzde, eskiye oranla daha çeşitli bakış açılarının gelişebildiğini, seslerini duyurabildiğini ve varlığını sürdürdürebildiğini görüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Psikoloji tarihi, sosyal psikoloji, eleştirel psikoloji

A REVIEW OF HISTORICAL BACKGROUND OF SCIENTIFIC PSYCHOLOGY

ABSTRACT: Various difficulties have been met in writing the history of psychology. One of the most important problems is that, since the studies usually addressed mainstream issues dictated by zeitgeist (the spirit of the time); it is possible to observe a bias towards the prevalent trends of the period. In earlier times the studies focused more on the mind; then as function gained importance, various sub-fields of psychology (such as clinical, forensic, school, industrial and organizational psychology) came into the picture. Later on, behaviourism took the lead and for the sake of methodology, became strictly interested in the "scientifically observable" behaviour, excluding the mind, the conscious and anything unobservable by scientific methods from the focus of psychology. However, different viewpoints, criticisms and the changing scientific methodology caused the rigid stance of behaviourism to give way to a more flexible approach in time. On the whole, it can be said that at present the field of psychology is more open to the flourishing and co-existing of various views and approaches.

Keywords: History of psychology, social psychology, critical psychology

* Yard. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, elvanmelekerturk@trakya.edu.tr

Giriş

Psikolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışının temelinde, insanın davranışlarını ve zihinsel süreçlerini anlama ve bilimsel yöntemlerle açıklama çabası vardır. Bu çaba "...sadece insanların ne yaptığını değil, aynı zamanda düşüncelerini, duygularını, algılarını, akıl yürütme süreçlerini, belleklerini ve bedensel işlevlerini koruyan biyolojik aktiviteleri de kapsar"¹. Tüm bunlar, eskiden beri insanların ilgisini çekmiş, bu konularda spekülasyona dayalı çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Psikolojinin amacı, bilimsel bir temele dayanmayan bu tanımlama ve yorumlar yerine daha geçerli açıklamalar geliştirmek üzere bilimsel yöntemden yararlanmaktır. İlk bilimsel psikoloji çalışmalarında sadece zihnin yapısı incelenirken, daha sonra insana özgü farklı davranışların da araştırılması gereği ortaya çıkmıştır. Böylece kısa sürede gelişim psikolojisi, deneysel psikoloji, sosyal psikoloji, klinik psikoloji, bilişsel psikoloji gibi çok çeşitli alt alanlar doğmuştur. Günümüze kadar, insanın farklılaşan yaşam gereksinimlerini karşılamak üzere, öğrenme, bellek, algı, zeka, anormal davranışlar, uyma ve itaat gibi temel konuların yanında, yapay zeka, nöral aktiviteler, sanal ilişkiler, teknoloji kullanımı, çok kültürlülük ve göç ile ilgili sorunlar, vb. konuları da içererek gelişen bir psikoloji söz konusudur.

Psikoloji tarihi yazımı sürecinde gelişmeleri gerçekleştirenler ve onları aktaranlar arasında zaman zaman farklılıklar oluşmuştur. Çeviri ile ilgili problemlerden kaynaklananları dışarıda tutarsak, bunlar, fikirlerin bir amaca yönelik olarak aktarılması; belli bir görüşü güçlendirmek veya zayıflatmak üzere değiştirilmesi ya da kimi bilgilerin öne çıkarılıp kimilerinin gizlenmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Zaman zaman da bazı önemli farklı görüşler, *Zeitgeist*'a, yani zamanın ruhuna uymadığı için reddedilmiş, yok sayılmış ya da ötelenmiş, böylece olası etkileri azalmış ya da kaybolmuştur². Tarihsel süreci ele alırken bunların da aktarılması önemlidir.

Psikoloji tarihini ele alan bazı kitaplar, bilimsel çalışmalar üzerine kurulu *ana akım psikolojinin* gelişimini anlatır. Bunlar konuyu farklı biçimlerde ele alsalar da ana akım psikolojiyi destekler niteliktedirler (örn. Schultz ve Schultz'un *Modern Psikoloji Tarihi* ve Fancher'in *Ruhbilimin Öncüleri*). Öte yandan, ana akım psikolojiyi eleştirerek alternatif yöntem ve kuramları destekleyen, *eleştirel psikoloji* bakış açısıyla yazılan kitaplar da vardır. Bunlar öncelikle, tarihsel süreçte nelerin eleştirildiğini ele alırlar.

¹ McGraw-Hill, *Aklımın Akli: Psikoloji*, (Çev. Edit: M. Durak, E. Şenol-Durak ve U. Kocatepe, Orijinal Adı: *Psychsmart 2*, baskı). Nobel, Ankara, 2015, s. 4.

² Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi* (çev. Y. Aslay, Orijinal adı: *A History of Modern Psychology*), Kaknüs Yay., İstanbul, 2012, s. 40.

Dolayısıyla çoğunluğu bu amaçla yazılmamış olsa bile bir tarih kitabı niteliğindedir (örn. Arkonaç'ın *Sosyal Psikolojide İnsanları Anlamak* ve Fox, Prilleltensky ve Austin'in *Eleştirel Psikoloji*). Psikoloji tarihini ele alan daha yakın tarihli kitaplar, yeni gelişmeler ve eleştiriler doğrultusunda eskiden yapılan hatalı ya da yanlı aktarımlardan mümkün olduğu kadar kaçınmaya çalışmaktadırlar. Bu yüzden onlar için tarihsel süreci anlatırken, çoğu zaman göz önünde olmayan, ancak tarihsel sürece belli katkılarda bulunmuş kişileri ya da fikirleri arayıp ortaya çıkartmak da önemlidir. Çeşitli görüşlerin karşılaştırılması bize, psikoloji tarihini bütünlüğüyle görme fırsatı verecektir. Bu yazının amacı da psikolojinin tarihsel sürecini yine farklı kaynaklardan derleyerek ele almaktır. Bu noktada psikolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışına sebep olan sürecin öncelikle ele alınması gerekmektedir.

Psikolojinin Kökleri

Psikolojinin bilim olarak ortaya çıkışı 19. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir. Ancak psikoloji biliminin soruları ilk insan kadar eskidir. “Ben kimim”, “karşımdaki bir şey söyledi ama ne demek istedi”, “o nasıl böyle düşünüyor”, “neden ben böyle davrandım” gibi sorular çok eskiden beri sorulmaktadır. İnsan davranışının nedenleri ve zihninin işleyiş biçimi, uzun yıllardan beri felsefenin konusu olmuş, çeşitli biçimlerde tartışılmıştır. Bunun yanı sıra psikolojinin ilgilendiği konulara ait bilgiler, tarih boyunca fizyoloji çalışmalarında da ele alınmış, bunların sonuçlarının da psikolojinin disiplin olarak ortaya çıkmasında önemli katkıları olmuştur³.

17. yüzyıldan önce, bilginin temelini dogmalar oluştururken Descartes ile başlayan süreçte, beden-ruh ikilemi ve insanı anlama çabası farklı bir düzeye taşınmıştır. Descartes'ın ruhun düşünmeden, bedenine ise diğer bütün işlevlerden sorumlu olduğunu iddia etmesiyle, daha önce ruhun işlevleri olarak sayılan bazı zihinsel faaliyetler bedenine işlevi olarak tanımlanmış, bu da onların davranışlar üzerinden gözlemlenebilecekleri yönünde bazı fikirlere yol açmıştır. Descartes'ın sinir tüpleri açıklaması, tıpkı mekanik kurallarına göre çalışan otomatların hareketleri gibi, kasları ve organları harekete geçiren bir özün sinir tüpleri boyunca yol alarak onları hareket ettirmesi fikri üzerine oturmaktadır. Fizik kurallarının fizyolojiye uygulanması sonucunda da insan bedeninin fizik kurallarına göre incelenmesinin önü açılmıştır. Bu sürece bağlı olarak, daha sonra bilim düşüncesini güçlü bir biçimde etkileyecek olan *materyalizm*, *pozitivizm* ve

³ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *age.*, ss.101-130.

ampirizm gelişmiştir⁴. Felsefede İngiliz ampiristlerin insanın bilgiyi öğrenme sonucu elde ettiğine yönelik açıklamaları, deneyimin önemi ve duyu organlarının rolü üzerinde daha fazla durulmasına neden olmuştur. Bu düşünceye göre bilginin elde edilme sürecinde duyumlarla gelen dışsal deneyimler ve John Locke'un deyimiyle düşüncelerle gelen içsel deneyimler bütün bilgilerin kaynağını oluşturur ve bunların dışında bilginin oluşması söz konusu değildir. Bu yaklaşım, Descartes'ın insanın bazı bilgilerinin doğuştan geldiği fikrine şiddetli karşı bir çıkıştır. Immanuel Kant ise, zihinde doğuştan örgütleyici bazı yapılar olduğunu kabul etmektedir⁵. Günümüzde, Kant'ın yaklaşımı olduğu gibi kabul görmese de, Bilişsel Psikolojinin gelişiminde önemli rol oynayan Gestalt ekolünün bütüncül yaklaşımında izleri görülmektedir. Gestalt psikoloji anlayışında, zihnin örgütleyici özelliklerinin doğuştan geldiği fikri benimsenmektedir.

Descartes'ın etkileri sadece felsefe ile sınırlı kalmamıştır. Newton'un çalışmalarının ardından gelişen bilimsel devrim⁶ sonrasında, 18. yüzyılda Aydınlanma ile başlayan süreçte, düşünürler için insanı, doğanın ve sosyal ortamın bir parçası olarak ele almaya olanak veren bir zemin oluşmuştur⁷.

Bilimsel devrim sürecinde pozitif bilimler dünyayı açıklamada öne geçmiş ve böylece temel bilimler önem kazanmıştır. Gözlem ve deneye önem verilmesiyle insan davranışının da deneysel gözlemler ile açıklanmasının gerekliliğine inanılmış, insanın bireysel ve diğer insanlara yönelik davranışlarını açıklamada da yeni yöntemlerden yararlanılmak istenmiştir. Bunun yanı sıra Johannes Müller'in özgül sinir enerjisi kuramı da her sinir uyarımının kendine özgü bir duyumu ortaya çıkardığı yönündeki iddiasıyla Descartes'ın sinir tüpleri kuramından sonra hem fizyoloji hem de psikoloji için çok önemli daha detaylı çalışmalara ön ayak olmuştur. Beynin fonksiyonlarını anlamak üzere hem içerden hem de dışardan beynin haritası çıkarılmaya çalışılmıştır. Daha sonra Almanya'da Hermann Von Helmholtz sinir akımını incelemiş, akımın sinirler boyunca belli bir hızda ilerlediğini yani anlık olmadığını kanıtlamış, duyum ve algı üzerinde araştırmalar yapmıştır. Ernst Weber duyum eşikleri üzerinde çalışmış ve sistematik

⁴ Duane P.Schultz, Sydney Ellen Schultz, *age.*, ss.75-80. ve Raymond E. Fancher, *Ruhbilimin Öncüleri*, (çev. Aziz Yardımlı) İdea Yay, İstanbul, 1990, s. 19.

⁵ Raymond E. Fancher, *Ruhbilimin Öncüleri*, (çev. Aziz Yardımlı) İdea Yay, İstanbul, 1990, s. 35.

⁶ Bilimsel Devrim terimi, bilimsel yöntemlerin açıklamalarının sadece bilimsel çevrelerde değil, toplumun bakış açısında da değişiklik yaratarak, bilginin bilimsel bulgulardan elde edilmesi gerekliliğini düşündürmeye başlamış olmasından dolayı kullanılmıştır.

⁷ Gustav Jahoda, *Sosyal Psikoloji Tarihi*, (çev. Ş. Başlı, Orijinal adı: *A History of Social Psychology: From the Eighteenth Century Enlightenment to the Second World War*. 2007) İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011, ss. 3-55.

deneysel olarak duyular üzerinde önemli bulgular elde etmiştir. Gustav Theodor Fechner ise ruh ve bedeni deneysel olarak birleştirmek amacıyla psikofizik deneyleri yapmıştır. Mutlak eşik, farklılaşma eşiği gibi kavramları ortaya atmış, insanın fiziksel nesnelere duyumsama ve algılamasını açıklamaya çalışmış, dışsal uyaran ile onun oluşturduğu duyumun ilişkisini niceliksel olarak ölçmüş ve beden duyularına ilişkin önemli sonuçlara varmıştır⁸.

Psikolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışında, dönemin hâkim düşünce biçimleri olan pozitivism, ampirizm ve özellikle materyalizmin etkisi büyüktür. Bütün bu gelişmeler, fizyoloji çalışmaları ve felsefi alt yapının da desteğiyle, zihni araştırmak üzere bilimsel yöntemin kullanılabilirliğini düşündürmüştür⁹.

Psikolojinin Bilim Olarak Ortaya Çıkışı

Psikolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışını birçok araştırmacı 1879 yılında Wilhelm Wundt tarafından açılan ilk psikoloji laboratuvarına tarihlendirmektedir¹⁰. Wundt, zihnin deneysel yöntemlerle araştırılmasını önemsiyor ve bu sayede zihnin bir “periyodik cetvel”ini hazırlayabilmeyi umuyordu. Tıpkı kimyadaki elementler gibi, eğer bağlanma kuralları bilinirse, zihinsel çağrışımların nasıl bir araya geldikleri de bilinebilecekti. Wundt, laboratuvarında çeşitli araçlar kullanarak doktora öğrencilerinin zihinsel deneyimlerini *içgözlem/içebakış* yöntemiyle ortaya koymalarını sağlamayı amaçlamaktaydı. Böylece hangi uyaranlarla uyarıldığında zihinde neyin oluşacağı tahmin edilebilecekti. Bu da zihinsel süreçlerin akışı ve insan davranışını tahmin etmek açısından önemliydi. Ancak Wundt bu bilgilerin pratik değerini düşünmeksizin çalışmaların sürdürülmesi taraftarıydı. Zira önemli olan bilgi elde etmektir, bilginin nerede nasıl kullanılacağı ise başka bir sorunun cevabıydı.

Öte yandan Wundt’un “bilimsel” psikolojinin dışında, farklı yöntemlerle incelenmesi gerektiğini düşündüğü, başka bir psikoloji alanında da kapsamlı yazıları vardı: *Völkerpsychologie/Halk psikolojisi*. Bu alanda yazdıklarıyla Wundt, insan zihninin çeşitli aşamalarının kültür üzerinde, yani dil, sanat, efsane, gelenek-görenekler, yasalar ve ahlakta araştırılması gerektiğini öne sürmektedir. Fakat bunları yüksek düzeyli zihinsel süreçler kapsamında ele almakta ve bu süreçlerin deneysel olarak incelenemeyeceğini, farklı yöntemlerle araştırılması gerektiğini düşünmektedir. Ancak kısa bir süre

⁸ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *age.*, ss.110-128.

⁹ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *age.*, s. 131.

¹⁰ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *age.*, s. 135.

sonra, Hermann Ebbinghaus bu süreçlerin deneysel olarak ele alınabileceğini kanıtlamıştır.

Eleştirel psikoloji yaklaşımını benimseyenler, Wundt'un, Halk Psikolojisi fikriyle aslında günümüzde ana akım psikolojinin önemli ekollerinden biri olan *Bilişsel Psikoloji*'nin öncülüğünü yaptığı halde dikkate alınmadığını, sadece ana akımı destekleyen fikirlerinin ele alınıp, farklı fikirlerinin göz ardı edildiğini iddia etmektedirler¹¹.

Wundt'un laboratuvarı kısa sürede çok sayıda doktora öğrencisinin ilgisini çekmiş ve hem Avrupa'dan hem de Amerika'dan pek çok kişinin burada eğitim almasına zemin hazırlamıştır. Kısa sürede sayıları çoğalan psikoloji doktorları daha sonra kendi ülkelerine dönerek orada benzer laboratuvarlar kurma çabasına girişmişlerdir.

Wundt bir felsefeci olarak psikoloji kürsüsü kurduğunda, psikoloji bir disiplin olarak kurulmuş kabul edilmesine rağmen hem Avrupa hem de Amerika'da, (James McKeen Cattell ilk psikoloji profesörü olarak atanıncaya kadar) psikoloji çalışmaları bir süre daha Felsefe bölümleri içinde yer almıştır. Wundt'un psikoloji çalışmalarını yayınlamak için 1881 yılında kurduğu *Felsefe Çalışmaları*¹² dergisi ilk psikoloji dergisidir. Felsefeden bağımsız olarak yayınlanan ilk dergi ise *Amerikan Psikoloji Dergisi* olmuştur¹³.

Psikolojinin Amerika'daki Gelişimi

Psikolojinin bilimsel oluşumunun kökleri Avrupa'da olsa da, kısa bir süre sonra Amerika'ya göç etmiştir. Aslında İngiliz olan Titchener, Almanya'da, Wundt'un yanında doktora eğitimi aldıktan sonra kendi ülkesinde bu yeni bilim alanında çalışmak istemiş, ancak İngiltere'de uygun zemin bulamayınca Amerika'dan gelen daveti değerlendirmiştir. Orada bir laboratuvar kurarak Wundt'un çalışmalarını sürdürmüş ve eserlerinin çevirilerini yapmaya başlamıştır. Ancak Titchener'in geliştirdiği *yapısalcılık* ekolü Amerika için fazla kuramsal kalmıştır. Almanya'da üniversiteler devlet tarafından desteklendiği için finansal sıkıntı yaşanmazken, Amerika'da bu kuramsal çalışmalara parasal destek bulmak sorun olmuştur. Darwinci bakış açısının hakim olduğu Amerika'da bu yeni bilim dalı başka

¹¹ Ben Harris, "Eleştirel Psikologların Psikoloji Tarihi Hakkında Bilmesi Gerekenler", *Eleştirel Psikoloji*, (çev. ve ed. G. Kayacı Sevinç, İ. Demirok, B. Gürsel, Orijinal Adı: *Critical Psychology: An Introduction*, 2001), Ayrıntı Yay, İstanbul, 2012, s. 54.

¹² Wundt bu dergiyi Psikoloji Çalışmaları adıyla yayınlamak istemiş, ancak bu isimde başka bir dergi olması sebebiyle Felsefe Çalışmaları olarak yayınlamaya başlamış, bir süre sonra derginin adını Psikoloji Çalışmaları olarak değiştirebilmiştir.

¹³ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *age.*, s. 65.

açılımlara neden olmuş, işlevsel bir yaklaşımla bir çok alana yayılmaya başlayarak belli bir işlerlik ve güç kazanmıştır. Bunun sonucunda psikolojinin değişik uygulamalı alt alanları (örn. Klinik psikoloji, adli psikoloji, eğitim psikolojisi, endüstri ve örgüt psikolojisi gibi) doğmuştur. Daha önce Wundt tarafından Almanya’da başlatılan ve faydacı yaklaşımdan tamamen uzak olan kuramsal psikolojinin aksine, Amerika’da işlevsellğe yapılan bu vurgu nedeniyle psikolojinin çeşitli kuruluşlardan mali destek sağlama şansı olmuştur¹⁴. Eğitim sektöründen, ordu ve benzeri kurumlardan psikoloji alanına maddi kaynak aktarılmıştır. Eğitim alanında okuma yazmada problem yaşayan çocuklar üzerinde çalışılmış, okul çocuklarının öğrenme problemlerinin anlaşılması ve düzeltilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ordu için savaş sırasında asker seçimi ve yerleştirilmesi ile ilgili araştırmalar yapılmış, savaştan sonra da geri dönen askerlerin topluma uyumları ve yeni durumları ile ilgili problemleri üzerinde çalışmalar yapılması için üniversitelerde lisansüstü programların açılması desteklenmiştir¹⁵. Ancak psikoloji araştırmalarının devlet, ordu veya şirketlerin maddi desteğini almaya başlaması, bilginin belli bir amaca yönelik olarak üretilmesi eleştirilerine yol açmıştır.

İşlevselcilik ekolü farklılaşırken, yapısalcılık ekolünü çürütme veya onu ortadan kaldırma çabası taşımamış, dolayısıyla bu iki ekol temelde tam olarak ayrışmamıştır. Bu süreçte işlevselcilik yaklaşımları sayesinde yöntemler çeşitlenmiş, alan daha geniş kitleleri etkiler hale gelmiş, daha çok destek almış, ancak psikolojiye yaklaşımın temellerinde büyük bir değişim olmamıştır. Bu yüzden psikolojinin temel bilimlerden biri olmaya yönelik arayışı *Davranışçılığın* ortaya çıkışına kadar devam etmiştir. 1920lere gelindiğinde Watson’un bir makale ile ilan ettiği üzere Psikoloji, artık soyut kavramlar olan ruh, zihin, bilinç gibi kavramlarla ilgilenmeyi bırakarak, gözlemlenebilir, ölçümlenebilir, laboratuvarında sayısal verilere dökülerek araştırılabilir davranışlar ve uyaranlar ile ilgilenmeye başlamıştır¹⁶.

Davranışçılığın bu iddiası temelde Pavlov’un “*Klasik Koşullanma*” fikrine dayanmış, bundan sonra farklı deneylerle uyaran-davranış ilişkisi araştırılmaya başlanmıştır. Belli uyarana belli bir biçimde tepkide bulunmak, sadece insana özgü olmadığından, psikoloji diğer bazı canlılar üzerinde de davranışlarını gözlemlemek amacıyla çalışmalar yapmaya başlamıştır. İnsan davranışı zihin, düşünme gibi kavramlardan bağımsız olarak araştırıldığından, fare, güvercin, köpek, kedi, maymun gibi çeşitli

¹⁴ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *age.*, s. 173.

¹⁵ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *age.*, ss. 364-367.

¹⁶ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *age.*, ss. 371-374.

hayvanların davranışları üzerinden incelenmesinde bir sakınca görülmemiştir. Çünkü artık önemli olan hangi miktardaki hangi uyarana, ne şekilde tepki verildiğidir. İlk dönemdeki bu katı yaklaşımından uzaklaşmış olan davranışçılığın psikoloji üzerinde etkileri günümüzde de halen gözlenmektedir¹⁷.

Davranışçılık önceleri psikolojinin temel bilim olma yolundaki sorunlarını çözüyormuş gibi görünmekle birlikte, davranışla ilgili çalışmalar ilerledikçe, bu yaklaşım yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu arada II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'dan kaçarak Amerika'ya gelen bazı araştırmacıların Amerika'ya tanıttıkları, ancak burada hak ettiği ilgiyi göremeyen *Gestalt Ekolü*'nün de zaman içindeki etkileri sonucu *Bilişsel Ekol* ortaya çıkmıştır. Bütüncül bakış açısının getirdiği yaklaşımla, daha önce dikkat edilmeyen, gözlenemediği için deneylerde dışarıda bırakılan zihinsel süreçler üzerinde durulmaya, bu şekilde davranışçılığın açıklayamadığı bazı noktalara çözüm aranmaya başlanmıştır.

Bütün bu süreçte, bilimselliğin peşinde koşarak yöneme önem veren psikoloji disiplininde yöntemin kendisi de yavaş yavaş tartışılmaya açılmış, bazı araştırmacılar sosyal bilimlerdeki yöntemlerin fen bilimlerindeki ile aynı anlayışla gerçekleştirilmesine şüpheyle bakmaya başlamıştır. Zihin, irade gücü gibi kavramların ön plana çıkmasıyla hem bütün davranışların belli uyarılara verilen basit tepkilerden oluşmadığı, hem de araştırmacının insani doğası gereği, insan davranışı üzerine nesnel bir araştırma yapamayacağı düşüncesi dile getirilmeye başlanmıştır. Bu itirazlarda davranışçılığın katı yöntemsel çıkışının da etkisi olmuştur.

Psikolojinin kendisini bir bilim olarak ortaya koyma iddiasının temelini bilimsel yöntemi kullanması olduğu kabul edilir. Dolayısıyla yöntemin eleştirilmesi psikolojinin alan olarak varlığının sorgulanması anlamına da gelebilir. Yönteme yönelik eleştirinin, psikolojiye disiplin olarak yöneltilen en önemli eleştiri olduğu söylenebilir. Bu noktada psikolojide kullanılan bilimsel yöntem çeşitlerinden, bu çeşitliliğin kaynaklarından ve yöneme yöneltilen eleştirilerden bahsetmek gerekmektedir.

Yöntem

Tarihsel bağlamda bakıldığında, hem psikolojinin bilim olarak ortaya çıkmasının ve ekollerin çeşitlenerek birbirleri üzerinde üstünlük kurmaya çalışmalarının hem de psikolojiye yöneltilen eleştirilerin temel noktasının, kullanılan yöntemle ilgili olduğu görülmektedir. Sonuçta bilimsellik iddiası aslında yöntemsel bir iddiadır.

¹⁷ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *age.*, s. 456-457.

Sosyal bilimlerin bilim olarak ele alınıp alınamayacağı tartışmaları psikoloji bilimi doğmadan önce sosyoloji alanında tartışılmaya başlanmıştır. Sosyal davranış ile ilgili iki önemli tartışma ortaya koyulabilir¹⁸. Birincisi Wilhelm Dilthey tarafından öne sürülen, insanın özgür iradesi nedeniyle, davranışlarının tahmin edilmesinin veya genellenmesinin mümkün olmadığı görüşüdür. Bu durumda insan psikolojisinin bilimin yöntemleriyle incelenmesi veya bundan yola çıkarak davranış tahminlerinde bulunması anlamsızdır. Sadece ele alınan olaylar bazında incelemeler yapılabilir, genelleme yapılamaz. İkincisi ise Emile Durkheim'ın görüşüdür ve diğer uçta yer alır. Durkheim, sosyal olayların belli bir düzen dahilinde gerçekleştiği ve tahmin edilebileceği iddiasında bulunur. Davranışlar tıpkı fiziksel kurallar gibi sosyal kurallara göre oluşur. Böylece sosyal bilim de pozitif bilimler arasında ele alınabilir. Bu iki uç arasında bir üçüncü görüş de Max Weber tarafından ileri sürülmüştür. Weber'e göre sosyal durum tamamen sosyal kurallar tarafından belirlenmez, aynı zamanda kişinin iradi davranışlarının da ürünüdür. Weber bütün sosyal olayların aynı bilimsel yöntemle ele alınamayacağını da söyler. Bugün her iki uçta düşünen psikologlar olsa da çoğunluk sosyal bilimlerin bilimsel yöntemlerle ele alınabileceği konusunda hemfikirdir¹⁹. Psikolojinin temel çabası, insan davranışına yönelik genel yasaları araştırmaktır. Bu yasalar belirlendiğinde bütün insanlar için geçerli olacaktır.

Bilimin döngüsel yapısı sosyal bilimlerde de fen bilimdekilerden farklı değildir. Bir olguyu açıklamak üzere bir araştırma sorusu sorulur. Bunun olası açıklamaları ile ilgili kuramsal yaklaşımlardan en uygun olanı üzerinden hipotez kurulur, sonra bu hipotez uygun yöntemlerle sınanır. Eğer sınama sonucu kuram desteklenirse, getirilen açıklama ve kuram doğrulanmış olur. Yöntemin biçimi *nitel* veya *nicel* olabilir. Nicel yöntem araştırılmak istenen olguya dair değişkenlerin ölçülebilir hale getirilmesini gerektirir. Değişkenler çeşitli ölçümler kullanılarak sayısallaştırılır ve bunlar istatistiksel yöntemlerle analiz edilir. Sonuçlar olgunun açıklamasında kullanılmak üzere değerlendirilir. Nicel yönteme örnek olarak zekâ testleri verilebilir. Zekâ, standardize edilmiş testler ile sayısal olarak ölçüm ile saptanır ve buna göre değerlendirilir. Her sayısal değer belli bir zekâ düzeyini temsil eder. Nitel yöntem ise olguya dair sayısallaştırılmayan bilginin değerlendirilmesidir. Aslında niteliksel bilgi de sayısallaştırılabilir ve çeşitli istatistikler bu veriye de uygulanabilir. Nitel yönteme örnek olarak da içerik analizleri verilebilir. Bu tür bir analizle, bir metnin, bir

¹⁸ Kenneth D. Bailey, *Methods of Social Research*, 3. Baskı, The Free Press, New York, 1987, s. 7.

¹⁹ Kenneth D. Bailey, *age.*, ss. 8-10.

konuşmanın, ya da görsel malzemenin içeriğinin belli kriterler göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi mümkündür. Bazen içerik, kaç kez emir kipi kullanıldığı, kaç kez sen dili ile hitap edildiği, belli bir görüntünün kaç kez ve ne sıklıkla kullanıldığı gibi sayısal verilere dönüştürülerek de analiz edilebilir.

Bilimsel araştırmanın iki temel amacı olduğu söylenebilir; biri bir genel açıklama (kuram) oluşturulması, diğeri ise, oluşturulan açıklamaya göre ele alınan sorunun en doğru cevabının aranması, bulunması ve bunun test edilerek kuramın doğrulanması ya da reddedilmesidir²⁰. Sonuçta elde edilen kanıt belli bir güven aralığı içinde geçerli kabul edilir. Bilimsel yöntem kusursuz değildir, çünkü insan ve insan düşüncesi kusursuz değildir. Dolayısıyla üretilen bilgi ve bu bilgiden yola çıkarak elde edilen bulgu da hatalar barındırabilir. Bilimsel yöntemin kendisi, birden çok araştırmacının aynı yöntemi uygulayarak aynı sonuçlara ulaşabileceğini varsayar. Aslında bu süreçte, araştırma sayısı arttıkça doğal olarak, gerçekleşebilecek hataların bir kısmı elenir. Doğrulanmayan hipotezler, ya da sadece bir kez doğrulanan ancak başka birçok araştırmada reddedilenler, yenileri için kaynak oluşturamaz, dolayısıyla kaybolur ve sürece etki edemezler. Ancak hata sistemde ise, ne kadar doğrulanma yapılırsa yapılsın, hepsinin aynı hatalı (ve belki de tutarlı) sonucu vermesi ve gerçeği çarpıtması mümkündür²¹. Bu bağlamda yönetime getirilen eleştiriler oldukça temel bir nitelik taşımaktadır.

Sosyal davranışlara yönelik sorulara, temelde *nicel* ve *nitel* olarak iki biçimde cevap aranır. Başlangıçta, bilimsel verilerin ölçülebilir olmasının sağlanması amacıyla nicel araştırmalar bilimsel yöntemin merkezine oturmuştur. Sayısal veri oluşturmak, test edilebilirlik açısından önemlidir, bu bakımdan nicel araştırmalar hala çoğu çalışmada ön plandadır. Araştırmalarda sosyal olaylar ve olgular genellikle sayısallaştırılarak değişkenler bağlamında ele alınır²². Araştırmacılar esasen nedensel çıkarımlarda bulunmaya çalışır. Davranışı araştırmanın amaçlarından biri de neden sonuç ilişkisi kurabilmektir. Bu ilişkinin test edilmesi sosyal bilimlerde oldukça zordur; özel koşullar, dikkatli ölçüm ve analizler gerektirir, bu yüzden her zaman bu ilişki kurulamayabilir. Araştırma,

²⁰ Keith F. Punch, *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar* (2005, 2. baskıdan çev: D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz). Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, ss. 15-20. ve Joel Michell, *Measurement in Psychology: A Critical History of Methodological Concept*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, ss. 209-210.

²¹ Joel Michell, *age.*, s. xi.

²² George A. Morgan, Nancy L. Leech, Gene W. Gloeckner, Karen C. Barrett, *SPSS for Introductory Statistics: Use and Interpretation* (2. Baskı,) Lawrence Erlbaum Assoc. Pub., Londra, 2004, ss. 1-2.

nedensellik yerine ilişkisellik bilgisi aramak üzere de kurgulanabilir. Bu durumda bulgu, iki değişkenin birbiri ile birlikte değişim ilişkisinin olup olmadığını anlamak üzere değerlendirilir. Zaman içinde bazı olguların nicel verilerle ele alınmasının zorluğunun görülmesi üzerine nitel yöntemler geliştirilmiş ve bu yöntemler giderek daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Nitel araştırmalar sayısal olmayan verilerin değerlendirildiği araştırmalardır²³.

Nitel araştırmalar daha çok kuram doğrulama ile ilgili olarak, nitel araştırmalar ise daha çok kuram üretme ile ilgili olarak kullanılmaktadır²⁴. Bu iki yöntemin birbirlerine bir üstünlükleri olmamasına rağmen Amerikan sosyal bilim yaklaşımlarında çoğu zaman kuram üretme kaygısı göz ardı edilerek, daha çok var olan kuramların doğrulaması üzerinde durulmuş, nicel araştırmalara daha çok önem verilmiştir. Eleştirel yaklaşıma göre aslında ‘batılı beyaz erkek’ tarafından oluşturulmuş mevcut kuramlara alternatifler üretilmesi sakıncalı bulunduğu için yeni kuramlar üretecek tarzda nitel araştırmalar desteklenmemektedir.

Nitel araştırma yöntemlerinin yeterliliği sorgulanmaya başladıktan sonra nitel araştırma yöntemleri ortaya çıkmış, zamanla önem kazanmış ve psikolojide nitel yöntemler kadar olmasa da yaygın kullanılır hale gelmiştir. Eleştirel psikoloji, psikolojideki hâkim akımda insan davranışına dair evrensellik arayışına ve aslen araştırmacının bu arayış sürecindeki nesnel olma iddiasına karşı çıkar²⁵. Ona göre, psikoloji, araştırmacının kendi kişisel değer yargıları, kalıp yargıları ve varsayımlarından bağımsız olamaz. Tam tersine, farklılıkların kucaklanmasını savunarak, geleneksel araştırmalarda yok sayılan, elimine edilmesi istenen şeylerin de dikkate alınması gerektiğini öne sürer.

Nitel araştırma pozitivistin paradigmalarına dayanır, ancak nitel araştırma daha farklı, daha çeşitlidir. Nitel araştırmada pek çok yöntem, farklı araştırma ve uygulama biçimleri söz konusudur, bu yöntemler karmaşık, değişken ve tartışmalı olabilir. Çeşitlilik, farklı paradigmalardan, verilere yaklaşım tarzlarının ve veri çözümleme tekniklerinin farklılığından kaynaklanmaktadır²⁶.

İnsan davranışının kültürler arasında farklılık gösterdiğinin gözlenmesiyle birlikte kültürel psikoloji alanında çalışılmaya başlanmıştır.

²³ Keith F. Punch, *age.*, s.58.

²⁴ Keith F. Punch, *age.*, ss.17.

²⁵ Sibel Arkonaç, *Sosyal Psikolojide İnsanları Anlamak: Deneysel ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Nobel Yay., Ankara, 2008, ss. 42-43.

²⁶ Keith F. Punch, *age.*, ss. 131.

Kültürel çalışmalarda nicel yöntemle ilgili ölçme problemleri ortaya çıkmıştır. Ölçümün doğru olabilmesi için geçerli ölçeklere ihtiyaç vardır. Bir ölçek belli koşullarda genel geçerliliğe sahip ise, ölçeği kullanarak yapılan ölçüm sonuçları daha doğru anlamlandırılabilir. Ancak ölçüm farklı kültürlerde farklı özellikler gösteriyor, yani ölçekle elde edilen veriler farklılaşıyorsa, bu bir karşılaştırma sorunu yaratmaktadır. Bu noktada, bir kültürden elde edilen verilerin diğer bir kültürden elde edilenlerle karşılaştırılabilmesi için, ölçeklerin kültürler bağlamında değerlendirilerek standardize edilmesi gerekmektedir²⁷. Standardizasyon mümkün olduğu takdirde kültürler arası karşılaştırmalar yapılabileceği gibi, kültürel farklılıkların özellikleri de incelenebilir. Ancak yine de kültüre özgü durumların ortaya koyulabilmesi için farklı yöntemlerin de uygulanması gerekli olabilir.

Öyle görünmektedir ki, günümüzde sosyal bilimlerde, özellikle de Psikoloji alanında ampirik çalışmalar sürececek ancak hem nicel hem de nitel verilere ihtiyaç duyulmaya devam edecektir²⁸. Alternatif görüşlerin de bilgi üretim sürecine katkısının artacağı açıktır. Sosyal bilimlerde her araştırma sorusu bir paradigma tarafından yönlendirilmeyebilir. Ayrıca her soru farklı yöntemler gerektirebildiği gibi bir soru birden fazla yöntemle de araştırılabilir.

Pozitif Bilimlerin Eleştirisi ve Eleştirel Psikoloji Bakış Açısı

Bilimin değerler dizisindeki genel değişim, sosyal bilimleri ve dolayısıyla psikolojiyi etkilemiştir. Pozitif bilimlere yöneltilen eleştiriler, kendini pozitif bilimler içinde var etme çabasında olan psikoloji için de etkili olmuştur. Bu noktada psikoloji açısından en önemli eleştirilerden biri, insan davranışının madde dünyasındaki yaklaşımlarla incelenemeyeceği iddiasıdır. Bu eleştiriler özellikle Amerikan psikolojisinde hâkim olan davranışçılık akımının katı pozitivist yaklaşımının bir sonucu olarak gelişmiştir. Süreç içinde davranışçı psikoloji değişmiş, dönüşmüş, başka psikolojik bakış açıları ortaya çıkmış ve farklı yöntemler geliştirme ihtiyacı doğmuştur.

Genel olarak bakıldığında psikolojideki bu farklılaşmadan en çok etkilenen alan sosyal psikoloji olmuştur denebilir. Nitekim sosyal psikoloji en başında, disiplinin kuruluşu sırasında da Wundt tarafından bile ayrı bir biçimde ele alınması gereken bir konu olarak sunulmuştur; Wundt'a göre, sosyal psikolojide araştırma, psikoloji gibi laboratuvar ortamında değil, daha

²⁷ John W. Berry, Ype H. Poortinga, Marshall H. Seagall ve Pierre R. Dasen, *Cross-Cultural Psychology: Research and Application*, 2. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 42.

²⁸ Keith F. Punch, *age.*, s. 5.

çok sosyolojinin kullandığı yöntemleri kullanarak yapılabilir²⁹. Öte yandan Fransız yaklaşımı da benzer bir şekilde, deneysel yöntemin sosyal psikoloji çalışmaları için uygun olmadığını belirtmektedir. Fransız sosyal psikoloji bakış açısı, (özellikle Fransız İhtilali temelindeki) toplumsal davranış farklılıklarını, değişim/dönüşümlerini anlama ve açıklama çabasından kaynaklanan bir yaklaşım sergiler³⁰. Bu noktada, Avrupa ve Amerika'da psikolojiye bakış açılarının farklılaşmasının temel nedenlerinden biri yöntemsel yaklaşımlardır. Amerika'da sosyal psikoloji deneyleri yapılırken, Avrupa'da bunlara gerek duyulmaksızın, doğrudan olgular üzerinden açıklamalar yapılmıştır.

Eleştirel Psikoloji yaklaşımının kaynağında gerek yöntembilimsel gerekse ideolojik çeşitlilik yatmaktadır. Eleştirel psikoloji, farklı olana vurgu yapar. Sosyal bilimlerde kültürel, etnik, politik, bireysel farklılıkları değerlendirmeden araştırma yapılamayacağını iddia eder. Bu yaklaşıma göre, göz önünde bulunması gereken fikirler arasında, yine eleştirel bakışa sahip olan ve güncel nitel araştırmaların iki önemli çıkış noktası olan feminizm ile postmodernizm yer almaktadır. Şimdi bu kavramlara biraz daha yakından bakmayı deneyeceğiz.

Feminizm

Sosyal bilimlerdeki yöntemsel yaklaşıma karşı çıkışlar arasında feminizmin önemli bir yeri vardır. Yönteme yönelik alternatif arayışlarında öncü rol oynamıştır. Genelde bilimin, sosyal bilimlerin ve özelde de Psikolojinin, 'Batılı beyaz erkeği' temel birim olarak aldığını ve farklılıkları yok saydığını, böylece, zenci, kadın, doğulu vb. diğer herkesi bu veriler doğrultusunda değerlendirdiğini belirterek buna karşı çıkmış ve değişik bakış açılarının gelişmesine sebep olmuştur³¹. Bunun temelinde erkek egemen bilim yaklaşımının erkek deneyimini merkeze alarak kadın deneyimini önemsemediği, yeterince ele almadığı, alsa da yanlış değerlendirdiği bilgisi yatmaktadır. Eğer bilginin deneyimlerle kurulduğu kabul ediliyorsa ve insanın deneyimleri yaşadığı ortama ve davranış biçimlerine göre değişmekteyse, toplum içinde kadının konumu erkeğinkinden farklı olduğu için, kadın deneyimlerinin de farklı olması kaçınılmazdır. O halde sadece eril deneyimden elde edilen bilginin bütün insanlığa yansıtılması mümkün değildir. Feminist kuramcılar, öncelikle bu farklılıkları vurgulayarak kadınların değişik bakış açılarını sorgulamaya,

²⁹ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *age.*, ss. 137-139.

³⁰ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, (çev: H. İlhan), (orijinal Tarih: 1895). Alter Yay., Ankara, 2009, ss. 5-13.

³¹ Keith F. Punch, *age.*, ss.135-137.

kadınların ayrı bir düşünme ya da bilgi edinme biçimi olup olmadığını araştırmaya başlamışlar ve kadına dair “feminist duruş noktası”nı geliştirmişlerdir³². Böylece, erkek üzerinden edinilen bilginin değerli ve birincil bilgi olarak alındığı mevcut eril bakış açısını tersine çevirerek, kadının bakışına değer atfederek oluşturulan yeni yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Bu süreçte araştırma yöntemlerinin kendisi de sorgulanmıştır. Feminist yaklaşımlar, ayrı bir yöntem bilim geliştirmiş olmasalar da farklı yeni yöntemlerin geliştirilmesinde etkili olmuşlardır.

Feminizm, araştırmayı yapanın iktidar rolü ve araştırılan arasındaki hiyerarşik ilişki biçimini eleştirir ve özgürleştirici bir amaç taşır. Bu yaklaşıma göre, araştıran, araştırılardan bilgi alır, dolayısıyla asıl bilgi kaynağı araştırılandır. Bu yüzden de ikisi arasındaki ilişki eşit bir ilişki olmalıdır³³. Bazı feminist bilgi kuramcıları geleneksel bilimsel yöntemleri tamamen reddetmektedirler. Feminist ampiristler, bilimsel yaklaşımın içinde kalarak bu yöntemlerin dönüştürülmesi gerektiğini düşünmektedirler. Kadın deneyimini de kapsayabilecek, özgürleştirilmiş bir yöntem bilimin uygulanması ve araştırmacı ile araştırılan arasındaki hiyerarşik yapının yıkılması sayesinde geleneksel bilimin eksik ve yanlışlarının düzeltilebileceğini öne sürmektedirler. Öte yandan, feminist postmodernizm, modernist aydınlanmacı yaklaşımı, bilginin evrenselleşmesi iddiasını ve ikili düşünce kategorilerini reddetmekte ve dayatmacı olmayan, bağlamı vurgulayan, çoğulcu bir bilgi kuramını benimsemektedir³⁴. Bütün bunlar eleştirel psikolojinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini düşündüğü fikirlerdir.

Feminist yaklaşımın en önemli özelliği eylem araştırmasına dayalı olmasıdır. Eylem araştırması, araştırmacı ile araştırılan arasındaki diyaloga dayalı bir süreçtir, katılımcıların içinde buldukları durumu anlama ve değiştirmesine yardımcı olmayı içerir. Oysa geleneksel yöntemde araştırmacı, bağımsız değişkeni değiştirmek dışında araştırılan kişilere müdahale etmez, çünkü müdahale edilirse sonuç değişeceği için veri bozulur. Bu yüzden araştırılan kişilerin, genellikle araştırmanın esas amacını bilmeleri de istenmemektedir. Feminist eylem araştırmasında ise amaç, kişilerin davranışlarının değiştirilmesiyle aynı anda veri toplanması ve geribildirim verilmesidir. Süreç, katılımcının işbirliğine dayanır, araştırma tasarımına her iki taraf da katılır, ne yapılacağına ortak karar verilir. Nelere ihtiyaç duyulduğunun belirlenmesi ve ihtiyacın karşılanması veya sorunun

³² Keith F. Punch, *age.*, ss.133-134.

³³ Keith F. Punch, *age.*, s. 136.

³⁴ Keith F. Punch, *age.*, s.135. (Hiag, 1997’den akt. Punch, 2014).

çözümü için hangi eylemlerin gerektiği süreç içinde kararlaştırılır. Bazı kalıpyargılardan arındırma çalışmaları yapılarak bilinç yükselmesi sağlanır. Bu araştırma biçimleri sadece kadınlara yönelik çalışmalar için değil, Marksizm, azınlıklar, zenciler, LGBTİ (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transgender ve İnterseks) gibi konuların ele alınmasında da kullanılabilir. Feminist araştırma sürecinde hiyerarşiden uzak araştırma ilişkileri kurulması, araştırmacının rolünün yeniden tanımlanması, araştırmadaki duyguların göz önünde bulundurulması gibi süreçler, bilgi üretimine önemli açılımlar getirmiştir.

Feminist çalışmalar ampirik yaklaşımda nitel araştırmalar için önemli temeller oluşturmuştur. Böylece sosyal bilimlerde özellikle de psikolojide yeni ve farklı yöntemlere dayalı çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Feminist yaklaşımların getirdiği yenilikler ana akım psikolojide yöntemsel değişikliklere yol açarken, eleştirel psikoloji için de önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Postmodernizm

Tek bir biçimde tanımlanması oldukça zor olan postmodernizm aslında ekonomiden kültüre, bilimden sanata kadar çok geniş bir alanda etkisi olan bir bakış açısı, bir hareket veya bir durumdur. Genel olarak, modernizm ve aydınlanma varsayımlarına karşı çıkan, gerçeklik ve bilgiye dair önceki yaklaşımlara meydan okuyan bir düşünce akımı olduğu söylenebilir³⁵. Modernizmin öne sürdüğü ilerleme fikrinin ve ilerlemenin araçları olan akıl ve bilime olan inancın sarsılmakta olduğu iddiasını taşır. Postmodernizm, ‘bilgi değişim halindedir, giderek daha kolay ulaşılabilir hale gelmekte ve yerleşmektedir, dolayısıyla evrensel değildir’ demekte ve belirsizliğe vurgu yapmaktadır. Bu yüzden bilginin farklı kaynakları ve biçimleri olabilir. Postmodernizme göre, sosyal dünya denetleyici ve birbiriyle bağlantılı bir örgütlenme değildir, böyle bir örgütlenme olduğu iddiasında bulunmak yani tahmin edilebilir bir düzen içinde olduğunu söylemek, aslında bu dünyanın anlaşılmasına değil, ‘inşasına’ yönelik bir girişim olarak tanımlanmaktadır³⁶. Sosyal dünyadaki neden sonuç ilişkileri, iktidar sahipleri tarafından kendi çıkarlarını gözetecek ve diğerleri üzerindeki tahakkümlerini sürdüreceği şekilde inşa edilmekte, bilgi ve bilgi üretim yöntemleri de buna hizmet etmektedir.

Postmodernizm, iktidar ve bilgi arasındaki ilişkiyi vurgular. Pozitif sosyal bilimin doğru bilgiye ulaşma çabası konusunda dikkatli olunması gerektiğini öne sürmektedir. Postmodernizme göre bilgi keşfedilmez, inşa edilir, bu

³⁵ Keith F. Punch, *age.*, s.137.

³⁶ Keith F. Punch, *age.*, ss.138-139.

nedenle tek değildir. Bilgiyi kurgulayan kişinin kendi söylediğinin doğru olduğu iddiası tehlikeli olabilir, çünkü bu bilginin üzerinden iktidar kurma durumu söz konusudur³⁷.

Postmodernizm anlayışı aslında yöntem konusunda herhangi bir taraf tutmamaktadır, bilginin elde edildiği yöntem hangisi olursa olsun ona şüpheyle yaklaşmaktadır³⁸. Araştırmalarda araştırmacının rolü de merkezi olmaktan çıkarılmıştır. Objektif, yetkili ve tarafsız araştırmacı değil, insanlık durumunu gözlemleyen kişi olarak tarihsel ve yerel bir konuma oturtulmuştur. Uzmanın görevi azaltılmıştır ve herkesin kendisi veya kendi ait olduğu grup üyesi olarak konuşmak üzere serbest bırakılması amaçlanmıştır. Eleştirel psikoloji yaklaşımı postmodernizmin etkilerini taşır, bilginin üretilmesinde geleneksel yöntemin, bazı grupların diğerleri üzerindeki egemenliğini sürdürmesine katkı sağladığı gerekçesiyle buna karşı çıkar. Eleştirel yaklaşıma göre, ana akım psikolojide yöntemin sınırları araştırmacının neyi çalışıp neyi çalışamayacağını belirlemektedir³⁹. Araştırmacılar hem geçerli paradigmaya göre araştırmalarını kurgulamak, hem de belli bazı yöntemlerin dışına çıkmamak zorundadırlar. Yöntemsel gereklilikler araştırma sorusunu sınırlamakta ve araştırma açısını daraltarak araştırmacıyı kısıtlamaktadır. Eleştirel yaklaşım yöntemin bu kısıtlayıcılığına dikkat çeker.

Günümüzde Psikoloji

Özetlemek gerekirse, geleneksel olarak psikoloji araştırmalarında güçlü bir şekilde nicel yöntemler uygulanırken 1960lardan itibaren artan eleştiriler sonucu, nitel yöntemlere de ağırlık verilmiştir⁴⁰. Ancak nitel yöntemler psikologlar arasında bazı tepkilere yol açmış; nitel ve nicel yöntem savunucularının karşılıklı tartışmasına sebep olmuştur. Sonuçta bir kutuplaşma oluşmuştur. Fakat zaman içinde nitel çalışmalar yeni arayışlara ve farklı sorulara daha iyi cevap verebildiği için daha saygın hale gelmeye ve daha çok araştırmacı tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

Aslında nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin çatışması, daha derinde bir paradigma karşıtlığının sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır⁴¹. Yeni yaklaşımların temel özellikleri modernizmin alternatifi olarak ortaya çıkan

³⁷ Arkonaç, Sibel, *Sosyal Psikolojide İnsanları Anlamak: Deneysel ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Nobel Yay., Ankara, 2008, s. 23.

³⁸ Keith F. Punch, *age.*, s.141.

³⁹ Teo, Thomas “Eleştirel Psikolojide Felsefi Meseleler”, *Eleştirel Psikoloji*, (çev. ve ed. G. Kayacı Sevinç, İ. Demirok, B. Gürsel, Orijinal Adı: *Critical Psychology: An Introduction*, 2001) Ayrıntı Yay., İstanbul, 2012, ss. 73-93.

⁴⁰ Keith F. Punch, *age.*, s. 4.

⁴¹ Keith F. Punch, *age.*, s. 5.

paradigmalarıdır. Amerikan kökenli ana akım psikoloji yaklaşımında, deneysel nicel araştırma yapılmasının altında yatan neden bilimsel bilgi elde etme yolunun iyi bir ölçüm olduğuna yönelik inançtır. Bu bağlamda araştırmayı yapan kişinin ideolojisi, kendi bakış noktası değil, objektiflik önemlidir. Dolayısıyla kişi kendi ideolojilerini ve değerlerini araştırma sırasında dışarıda bırakmak ve tarafsız bir sonuç ortaya çıkartmak durumundadır. Deneysel psikolojinin ele aldığı ve nicel yöntemlerle incelediği insan modeline göre, kişinin içinde bulunduğu sosyal bağlam kişiyi değiştirebilir ancak bu değişimin sebebi bağlam değil, kişinin zihinsel faaliyetleridir⁴². Dolayısıyla, sosyal bağlam insanın ortaya çıkarttığı ürünü sadece değiştirebilir veya zenginleştirebilir. Öte yandan, eleştirel yaklaşıma göre, davranış psikolojik alandan, sosyal bağlamdan etkilenmekle birlikte, kişinin davranışlarına yönelik değişim çabası, aslında toplumsal meselelere birey düzeyinde bir çözüm arayışıdır ve problemlidir. Toplumsal bir değişim olmaksızın insan davranışlarının değiştirilmeye çalışılması, insan düzeltilbilecekken toplumun düzelmesine gerek olmadığı anlamına gelmektedir. Bu anlayışın da psikolojide ele alınan birçok probleme çözüm getiremeyeceği iddia edilmektedir⁴³. Psikoloji, sosyal bilim üzerinden siyasal baskınlığı meşrulaştırmakla eleştirilmekte ve aslında bunun tersini yapması gerektiği düşünülmektedir.

Eleştirel yaklaşımın iddia ettiği gibi deneysel yöntemin bağımsızlığı, deneyci kişinin ideolojisinin varlığı veya yokluğu ile ilgili değildir. Sonuçların nasıl değerlendirildiği ile ilgilidir. Her türlü araştırma sonucu belli bir bakış açısına göre değerlendirilebilir. Böyle bir yanlılık varsa bu sadece sosyal bilimlerle ilgili değildir. Dünya tarihine bakıldığında temel bilimlerdeki gelişmelerin de çeşitli ideolojilerin hizmetinde iş gördükleri, bunun sonucunda ciddi kitlesel problemlere, insanları olumsuz etkileyecek (savaşlar, çevresel kirlenme, radyoaktivite gibi) birçok sonuca yol açtıkları gözlenmektedir. Bilginin kendisi önemlidir, ancak kimin elinde hangi amaçla kullanılacağı daha çok insanların değerleri, dünya görüşleri ile ilgilidir. Bu durumda fizik, kimya, biyoloji gibi temel bilimlerde, konuları doğrudan insan olmadığı halde sonuçta insana yönelik etkileri bakımından ideolojiden bağımsız olamazlar. Burada önemli olan, Punch'ın⁴⁴ da belirttiği gibi, araştırma sonuçlarını; sosyal araştırmaların politik ve insani özellikleri dolayısıyla politika, mali yatırımların yönü, otorite, iktidar gibi faktörlerden etkilendiğini bilerek değerlendirmektir.

⁴² Sibel Arkonaç, *age.*, ss. 18-19.

⁴³ Benjamin Harris, *age.*, ss. 52-70.

⁴⁴ Keith F. Punch, *age.*, s. 5.

Günümüzde genel psikoloji akımını halen Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişmiş olan psikoloji anlayışı yönlendirmektedir. Bununla birlikte, Amerika'da ve özellikle de Avrupa'daki psikoloji yaklaşımları çeşitlilik göstermekte ve alternatif psikoloji anlayışları da psikoloji alanında kendine yer bulmaktadır.

Araştırmalar, önceden yöntemsel kısıtlılıklar nedeniyle karmaşık problemlerin basite indirgenerek ele alınmasını gerektirirken, artık daha zengin ve kapsayıcı bir araştırma tasarımıyla kurgulanabilmektedir. Bilgisayar teknolojilerinin de yardımıyla psikolojide kullanılan hem nicel hem de nitel yöntemler daha kompleks ve çoklu sistemler üzerinden veri oluşturmayı ve analiz etmeyi mümkün kılmakta, böylece daha derinlikli ve ayrıntılı yeni analizler yapılabilmektedir. Böylece insan davranışı gibi karmaşık bir konuyu ele almakta ve açıklamakta önekilere göre daha fazla yetkinlik sağlamaktadır. Bu da yöntem kısıtlılığına ilişkin eleştirileri bir ölçüde yanıtlamaktadır.

Sonuç

Tarih, hiçbir zaman geçmişin olduğu gibi aktarılması olmamış, aksine seçilmiş, değiştirilmiş, kurgulanmış bir anlatımı olmuştur. Bu kurgu kim tarafından yapıldıysa, olayları onun bakış açısından görme fırsatı sunmuştur⁴⁵. Psikoloji tarihi de öncelikle ana akım ve daha sonra alternatif yaklaşımlar tarafından ele alınarak aktarılmıştır. Her dönemde psikolojiyi yönlendiren ekol hangisi ise onun etkisiyle baskın görüşler daha çok yayınlanmış, bunlar dışında kalan fikirler bilim dünyasına sunulma fırsatı bulamamışlardır. Ancak bugün görülüyor ki, psikolojiden bahsedilirken tek bir psikolojiden, ekolden, yaklaşımdan değil, birçok psikolojilerden bahsetmek gereklidir. Psikoloji tarihinde koşullara bağlı olarak farklı yaklaşımlar gelişmiş, her biri, diğerini yeterli bulmayarak değiştirmek üzere harekete geçmiş, farklı yöntem ve bakış açıları sunmuş ve gerçekten var olanı değiştirmeyi başarmıştır. Psikolojiyi bilim olarak başlatan yapısalcilik, işlevselcilikle dönüşmüş, daha sonra yöntemsel farklılıkla güçlü bir şekilde gelen davranışçılık, her ikisini de geçersiz kılmıştır. Bu arada Amerika'da çok önemsenmediği halde Gestalt ekolü, davranışçılığın kendini sorgulayarak değiştirmesine neden olan bilişsel ekole katkıda bulunmuştur. Bir tarihsel süreç aktarılırken bugünden geriye bakılarak ele alınır. Bu da olayların gerçekleştiği döneme ait bağlamın dikkate alınmasını

⁴⁵ Denis Fox, Isaac Prilleltensky, Stephanie Austin, "Toplumsal Adalet İçin Eleştirel Psikoloji: Meseleler ve İkilemler", *Eleştirel Psikoloji*, (çev. ve ed. G. Kayacı Sevinç, İ. Demirok, B. Gürsel, Orijinal Adı: *Critical Psychology: An Introduction*, 2001), Ayrıntı Yay, İstanbul, 2012, s. 34.

engelleyebilir. Dönemin bağlamı ve zeitgeist dikkate alınmalı, bunların bir bilimin kırılma noktalarını olmasa da gelişimini veya çalışmalarının genelini nasıl etkilediği göz önünde bulundurulmalıdır. Benzer şekilde, psikolojide yaşanmakta olan etkileşim ve değişimleri bugünden görüp anla(t)mak pek mümkün olmayabilir. Bugün ne olduğu, yarın yaşanırken tarihsel süreçte değerlendirilecektir. Kesin olarak söyleyebileceğimiz tek şey, geçmişte olduğu gibi günümüzde de farklı görüşlerin birbiriyle karşılaşılarak onları değiştireceği ve dönüştüreceğidir.

KAYNAKÇA

- Arkonaç, Sibel, *Sosyal Psikolojide İnsanları Anlamak: Deneysel ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Nobel Yay., Ankara, 2008.
- Bailey, Kenneth D. *Methods of Social Research*, 3. Baskı, The Free Press, New York, 1987.
- Berry, John W.; Poortinga, Ype H.; Seagall, Marshall H. ve Dasen, Pierre R. *Cross-Cultural Psychology: Research and Application*, 2. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Fancher, Raymond E. *Ruhbilimin Öncüleri*, (çev. A. Yardımlı) İdea Yay, İstanbul, 1990.
- Fox, Denis; Prilleltensky, Isaac; Austin, Stephanie. "Toplumsal Adalet İçin Eleştirel Psikoloji: Meseleler ve İnkilemler", *Eleştirel Psikoloji*, (çev. ve ed. G. Kayacı Sevinç, İ. Demirok, B. Gürsel, Orijinal Adı: *Critical Psychology: An Introduction*, 2001), Ayrıntı Yay, İstanbul, 2012, ss. 31-49.
- Harris, Benjamin, "Eleştirel Psikologların Psikoloji Tarihi Hakkında Bilmesi Gerekenler", *Eleştirel Psikoloji*, (çev. ve ed. G. Kayacı Sevinç, İ. Demirok, B. Gürsel, Orijinal Adı: *Critical Psychology: An Introduction*, 2001) Ayrıntı Yay., İstanbul 2012, ss. 52-72.
- Jahoda, Gustav, *Sosyal Psikoloji Tarihi*, (çev. Ş. Başlı, Orijinal adı: *A History of Social Psychology: From the Eighteenth Century Enlightenment to the Second World War*. 2007) İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011.
- Le Bon, Gustave, *Kitleler Psikolojisi*, (çev. H. İlhan), (orijinal Tarih: 1895). Alter Yay., Ankara, 2009.
- McGraw-Hill, *Aklımın Aklı: Psikoloji*, (Çev. Edit: M. Durak, E. Şenol-Durak ve U. Kocatepe, Orijinal Adı: *Psychsmart 2*. baskı). Nobel, Ankara: 2015.
- Michell, Joel, *Measurement in Psychology: A Critical History of Methodological Concept*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Morgan, George A., Leech, Nancy L., Gloeckner, Gene W.; Baret, Karen C., *SPSS for Introductory Statistics: Use and Interpretation* (2. Baskı,) Lawrence Erlbaum Assoc. Pub., Londra, 2004.

BİLİMSEL PSİKOLOJİNİN TARİHSEL SÜRECİ ÜZERİNE

- Punch, Keith F., *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar* (2005, 2. baskıdan çev: D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz). Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.
- Schultz, Duane P.; Schultz, Sydney Ellen, *Modern Psikoloji Tarihi* (çev. Y. Aslay, Orijinal adı: A History of Modern Psychology), Kaknüs Yay., İstanbul, 2012.
- Teo, Thomas “Eleştirel Psikolojide Felsefi Meseleler”, *Eleştirel Psikoloji*, (çev. ve ed. G. Kayacı Sevinç, İ. Demirok, B. Gürsel, Orijinal Adı: *Critical Psychology: An Introduction*, 2001) Ayrıntı Yay., İstanbul, 2012.